

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ	
Изходящ №	дата
19.11.2020	19.11.2020
Входящ №	дата
	2021 г.
София, 1113, Бул. Широкото шосе, № 52, бл. 17 тел.: 02/ 979 29 98, факс: 02/ 870 21 91	

Рецензия на проф. Димитър Луджев относно публикациите, с които доц. Даниел Вачков участва в конкурс за заемане на академичната длъжност „професор“ в професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност „История на България“ /Нова българска история – Стопанска и социална история на България през XX век/ за нуждите на секция „Нова българска история“ в Институт за исторически изследвания – БАН, обявен в „Държавен вестник“, бр.66 от 24 юли 2020 г.

Научните изследвания, представени от доц. Даниел Вачков за конкурса, съдържат редица приноси към стопанската и социалната история на България през XX век и го утвърждават като един от водещите специалисти в тази област. Те се разпределят в три направления – темата за аварията и катастрофите в периода на социализма, икономиката на социалистическата държава и финансово-икономически проблеми, свързани с Балканските и двете световни войни и периода между тях.

Монографията „Аварии и катастрофи. Хроника на социалистическата индустриализация“ е основния труд, с който доц. Вачков се явява на конкурса, поради което е предмет на особено внимание в моята рецензия. В него и три статии по тази тема за пръв път в нашата историография се изследват въз основа на разнообразен изворов материал обстоятелствата около огромния брой тежки инциденти в индустрията, строителството и транспорта, превърнали се в един от най-невралгичните проблеми за живота на хората. С оригинален подход авторът представя пряката връзка между метаморфозите в политическия и стопанския курс на комунистическото ръководство в хода на процеса на индустриализация и многобройните промишлено-транспортни злополуки, аварии и катастрофи. В тях рефлектират фундаменталните недъзи, идеологическият фалш и нехуманният характер на една система, която уж функционира „за благото и в името на човека“.

В началото е хаосът и безпорядъкът в производството и в железопътния транспорт, предизвикан от „революционните“ действия и репресиите на комунистическите организации и ОФ комитети през т. нар. ОФ ера. Зад фасадната пропаганда за ентузиазъм на работническата класа все по-силно се проявява трудов нихилизъм, спад на дисциплината,

производителността и качеството на труда, рязко нараства текучеството, кражбите и злоупотребите. Причините са във влошаващите се условия на труд, нереално високи норми, ниски заплати и тежко материално-битово положение на работниците, мнозинството от село.

Според все още достоверната статистика за времето до 1948 г. рязко нарастват с над 50% трудовите злополуки, особено тежки в мините, броят на промишлените аварии и железопътните катастрофи. Авторът показва, че те се дължат не на саботажа на собствениците и враговете на народната власт, каквато е официалната версия на режима /възприета в комунистическата историография/, а главно поради нехайство, безотговорност, лоша организация и некомпетентно управление, неправилна експлоатация на амортизираната техника и пренебрегване на трудовите норми. Радикалната смяна на властта, заявена като социална/социалистическа революция, разрушава социалната тъкан, йерархия и ценностна система на буржоазното общество, основано на частната собственост и инициатива.

Разглеждайки периода на установяване на тоталитарната система до средата на 50-те години, Д. Вачков умело вплита в изложението за нарастващия брой аварии и катастрофите сбито и ясно представяне на основните политически, икономически и социални промени, предизвикани от монтирането на „съветския социализъм“ в неговата най-екстремна сталинска версия. Ускорената или по-точно форсирана индустриализация, в която доминират екстензивни фактори, е съпроводена с влошаване на условията на труд и все по-засилваща се експлоатация на работниците – високи норми, удължаване на работното време и „закрепостяване“ към предприятията, съревнования и различни „почини“ по съветски тертип, изпълняване и преизпълняване на нереалистични планове и пр. Това е свързано с предсрочно пускане на обекти без обезпечаване на безопасността на труда, системно нарушаване на и без това неефективното социално законодателство и правилата на труд. Повечето от новите работници идват от село, където се вихри насилствена колективизация, и са без необходимата професионална квалификация и трудови навици. Авторът рисува тъжна картина на мизерния работнически бит, показва пренебрежителното отношение на партийни, стопански и профсъюзни ръководители. Тук трябва да отбележа

като сполука на изследването очертаването на облика на работничеството в първата екстензивна фаза на индустриализацията.

От архивите на МВР, ДС, прокуратурата и други държавни органи се вижда, че бързият ръст на трудовите злополуки, аварията и катастрофите е резултат предимно на безхаберие, некомпетентност и неспазване на нормите за безопасност от страна на ръководители и служители. Но официалната пропаганда усилено внушава, че са плод на вражеска дейност на „бивши хора“ като старите инженерни кадри и икономисти, експроприирани собственици, фашистки елементи и опозиционери, а след 16 пленум на ЦК на БКП през 1948 г. преди всичко на „врагът с партиен билет“. Авторът показва монтираните процеси срещу „крупни вредители“, срещу Трайчо Костов и други стопански ръководители-комунисти, обвинени в предателство, шпионаж, саботаж по модела на разправа с „класовия враг“ в Съветския съюз.

Едно от постиженията на Д. Вачков е убедителното обвързване на темата за аварията и катастрофите с идеологическите мутации и промените в ръководството и стопанската политика на БКП. Те резонират на моментните виждания и указанията съветското ръководство, които следват хода на борбите за власт след смъртта на Сталин. В периода на „срамежливата десталинизация“ и т. нар. „продоволствен курс“ на Маленков осезателното намаляване на репресиите и известното политическо и културно разведряване е съпътствано с обръщане към нуждите на хората, вкл. по-прагматичен подход към проблема за безопасността на труда. В документи на казионните профсъюзи и в докладите на инспекторите по труда след 1953 г. се говори за необезопасени машини и съоръжения, запрашеност и вредни частици във въздуха на работните помещения, лоши хигиенно-битови условия, извънреден труд, ниска трудова дисциплина, редовно нарушаване мерките за охрана на труда, симулации по болест, пиянство, побои и пр. Нещата се влошават значително с връщането към политиката на ускорена индустриализация в годините на „големия скок“, поредната фикс идея на Никита Хрущов и неговия български епигон Тодор Живков. С изграждането на много нови крупни промишлени обекти през 60-те години и с недостига на квалифицирана работна ръка се увеличава броят

на аварии, катастрофи, трудови злополуки и заболявания, а смъртните случаи нарастват над 2 пъти.

Авторът сполучливо е описал идеологическия фалш на системата. Държавните, партийните и профсъюзните органи продължават да се отнасят с пренебрежение към охраната и безопасността на труда. Те са подложени на постоянен натиск да изпълняват и преизпълняват плановете на всяка цена, от което зависи тяхната кариера. Но на конгреси и конференции, в публични изяви и в масмедииите се слави партийната политика и грижа за трудовите хора. Все пак промяна има - премълчаване и секретност заменят неубедителните обяснения за катастрофи и аварии с вражеска дейност. Както Валери Петров пише в популярната си поема „Репортаж за трите хаш“, то не било саботаж, а „някой некадърник наш“.

Последните части на монографията изследват проблема за аварията и катастрофите в условията на т. нар. Развито социалистическо общество. Извършва се преход от екстензивно към интензивно развитие под знака на новата партийна идеология – „високотехнологично стопанство, основано на научно-техническата революция“. Постигане на Даниел Вачков е синтезираният преглед и оценка на социалистическата индустриализация и модернизация през призмата на безопасността и производителността на труда, аварията и катастрофите. Въпреки реформаторските напъни и технологичния напредък в новопостроените и обновени предприятия българската индустрия остава неефективна, слабо продуктивна, неконкурентноспособна. Това е основна причина за възникването на „икономиката на дефицита“, нарастващия външен дълг и лошото качество на труд и живот в сравнение със Запада. Авторът установява, че провалът и уродливият характер на индустриалното развитие на България са резултат от една страна на „самоцелната индустриализация“, чието наследство са голям брой предприятия на 15-20 години с остарели и амортизирани машини и съоръжения, и от друга - на амбициозната, но недалновидна инвестиционна политика през 70-те и 80-те години, довела до технологично изоставане, обвързване с изостаналата съветска промишленост. Зависимостта от търговията със СИВ и страните от „Третия“ свят се превръща в пречка за модернизацията.

На този фон броят на злополуките и аварията продължава да е твърде голям, над 70 000 годишно. Основните причини, според прокуратурата, МВР и профсъюзите, са неспазването от административните и стопански ръководители на нормативно установените правила и норми на безопасност на труда; техническа износеност и неизправност на машини и съоръжения; извънреден труд и лоши производствени условия, независимо от значителното им подобрене за голяма част от работниците и служителите. Необходимо е по-пълна характеристика на динамиката на тяхната възрастова, образователна и професионална структура, на настъпилите промени в условията на труди в работата на държавните и профсъюзни органи по охрана на труда през 70-те и 80-те години. Напълно съм съгласен с извода на доц. Вачков, че социалистическата планово-административна система не може да се усъвършенства с козметични промени и пазарни имитации, които не засягат нейния фундамент, че е необходима радикална реформа – смяна на системата.

Икономическото развитие на България в периода на социализма е предмет на няколко публикации. С тях Д. Вачков се присъединява към изследователите, които правят ревизия на стандартните клишета в марксистката историография и в ляво ориентираната научна литература след 10 ноември 1989 г. в полза на обективно-документалния прочит на историческия процес. Ще отбележа накратко неговите основни приноси в това направление. В студията „Икономиката на комунистическата държава 1944-1962 г.“ са прецизирани финансовите и материалните разходи на България в хода на участието във Втората световна война, изпълнението на задълженията по примирието и мирния договор /вж. също статията „Финансово-икономически измерения на съветската окупация 1944-1947 г.“/. Уточнени са размерите на икономическата и финансова криза в периода 1944-1948 г. , причинила срив на промишленото и земеделското производство, което води до драстично намаление на националния доход. Показан е негативният ефект на търговския договор със СССР през 1945 г., рестриктивните мерки към частния сектор и паричната обмяна през 1947 г. като експроприация на средства на буржоазните и дребнобуржоазни слоеве /вж. статията „Паричната обмяна в България през 1947 г.“/.

В цитираната студия са разработени също въпросите за: промените в управлението и структурата на българската икономика до 1948 г., свързани с отстраняването на голяма част от буржоазния квалифициран управленски кадър; налагането на съветския модел на ускорена индустриализация и съветизацията на икономиката с характеристиките на стопанска автархия; негативните ефекти на пълното икономическо и финансово обвързване със Съветския съюз. Зад привидно изгодните условия на кредитиране изпъква съветският стопански империализъм, свързан с пласмент на изостанала технология при силно завишен курс на рублията и продажни цени, и същевременно силно занижени цени на българския износ, главно на земеделски продукти.

Принос на автора е анализът на проблема с неравновесията в комунистическата икономика, възникнали в хода на форсираната индустриализация от съветски тип. Посочени се основните дефекти и дефицити на централно-плановата икономическа система – липса на конкуренция поради елиминиране на механизма на търсенето и предлагането, натрупване на огромно количество залежала, некачествена продукция, тежко финансово състояние на много предприятия, ръст на вътрешната и външната задлъжнялост в съчетание с постоянен дефицит на стоки за потребление, лошо качество на услугите и нисък жизнен стандарт на населението. Това води до икономическа и финансова криза в началото на 60-те години, първите неуспешни квазипазарни реформи, които приключват с интервенцията в Чехословакия през 1968 г. /вж. “The Prague Spring and the end of economic reforms in Bulgaria”/. Приносен характер имат и двете статии за позицията на България относно ценообразуването в търговията между държавите от СИВ.

Принос на доц. Вачков е обосноваването в „Пътят на комунистическата партия към властта /1939-1944/ на тезата, че в края на 30-те, както и в средата на 40-те години на XX век „перспективите за радикална промяна на политическата и икономическата система в България и особено установяването на режим от комунистически тип, са практически нулеви...да се говори за наличието на някакви симптоми на революционна ситуация е абсолютно неоснователно...установяването на комунистическия режим в България може да се осъществи единствено под

въздействието на мощен външен фактор, който да противодейства и неутрализира собствено българските обществени импулси за развитие“.

В изследванията на Даниел Вачков на **финансово-икономическите проблеми в периода на капиталистическо развитие на България** могат да се открият следните приноси:1/Статиите за финансовите разходи за защита на Съединението, за българските държавни финансови институции и кризата около обявяването на независимостта. 2/Изследванията за финансовите и материалните разходи по време на Балканските и Първата световна война и изпълнението на задълженията по репарациите след военната катастрофа, техните източници и последици за българската икономика. Изчислени са военновременните финансови и материални щети, предпоставка за трудното стопанско възстановяване след войната.

Изследването „Стопанското възстановяване и световната криза /1918-1934/ е системен анализ, написан стегнато с ясен изказ и фокусиран върху основните проблеми - инфлация и девалвация на лева, намален кредит, обслужване на външния дълг и плащанията по репарациите, колосален вътрешен дълг, състояние на външната търговия. Това е направено в контекста на международното положение на България, външнополитическите усилия на правителствата на БЗНС и Народния съговор, както и предприетите от тях мерки за финансова стабилизация – балансиране на бюджет, укрепване на БНБ и на лева, осигуряване на двата заема по линията на ООН – Бежански и Стабилизационен, облекчаване на плащанията по външния дълг и др. Резултатът е стопански подем и промени в посока на макар и бавна модернизация, за което спомага държавната политика за насърчаване на индустрията, реформиране на банковата система /вж. също публикациите относно Банка „Български кредит“/, модернизиране и реструктуриране на селското стопанство. Анализирани са последиците на Световната депресия за българската икономика. Биографичните изследвания допринасят за изясняване на основните финансови проблеми на България, приноса на Иван Евс. Гешов за модернизирането на данъчната и банкова система и на Никола Стоянов за постигане на финансова стабилност след Първата световна война.

Определен научен принос имат също публикациите, изследващи **финансово-икономическите аспекти на проблема с българските бежанци след Балканските и Първата световна война**. В характерния си аналитичен стил Д. Вачков представя всички преки и непреки разходи, извършени от държавата, използването на средствата от Бежанския заем, по-значимите финансови и социално-икономически мерки в политиката на българските правителства за решаване на острия хуманитарен проблем с настаняването, оцеляването и интегрирането в стопанския живот на хилядите бежанци, последиците за развитието на българското общество. Принос в това отношение е и биографичният материал за Рене Шарон.

Изследването „Българската икономика в началото и разгара на Втората световна война /1939-1944/“ ни предлага обективен анализ на икономическото развитие на България в хода на развоя на войната. Научен принос е обосноваването на компетентната и ефективна държавна политика, която поддържа икономическа и финансова стабилност в трудните военни условия. Макар и със забавени темпове продължава и процесът на модернизация на селското стопанство, индустрията, инфраструктурата. Това се постига главно с инструментите на държавната регулация и дирижираното военновременно стопанство. Очертани са финансово-икономическите проблеми след присъединяването на новите земи. Предпоставки за финансово-икономическа криза се появяват от края на 1943 г. насетне, но тя се развихря през последната четвърт на 1944 г., главно поради военната катастрофа, разходите по примирието и участието във войната, външнотърговската изолация. Всъщност Даниел Вачков завършва цикъл изследвания на финансово-икономическото развитие по време и между двете световни войни, което е съществен принос към стопанската и социална история на България.

Въз основа на изложеното дотук моето становище е, че доц. Даниел Вачков има всички основания да заеме академичната длъжност „професор“. Препоръчвам на уважаемото жури да предложи на Научния съвет на Института за исторически изследвания Даниел Вачков да бъде избран за професор.

Проф. д.и.н. Димитър Луджев